

نشانه شناسی موسیقی

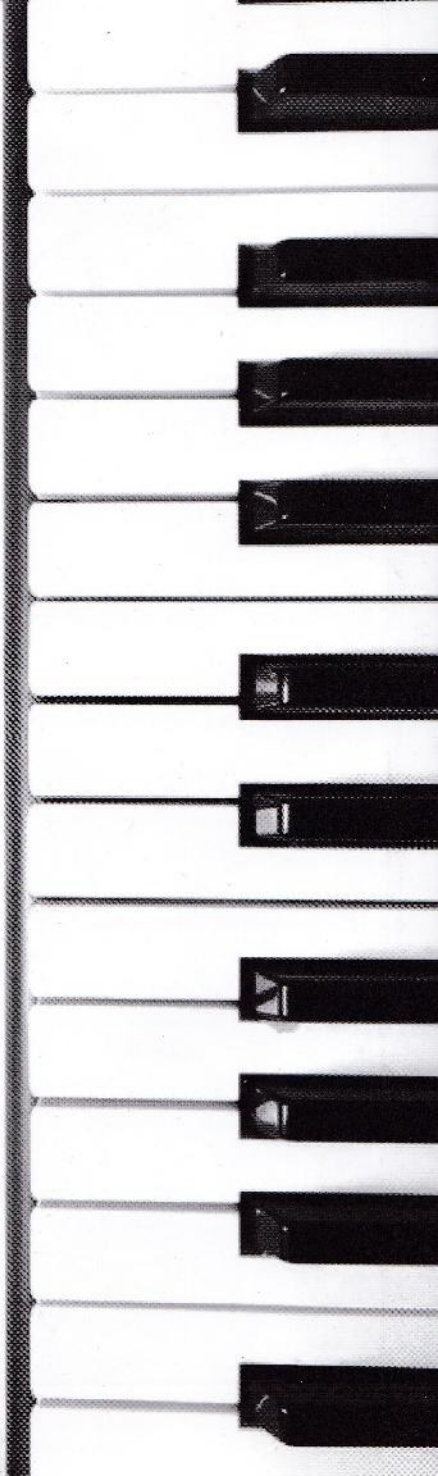
مرکز موسیقی بتهوون شیراز

ترجمه و پژوهش

آزیتا افراشی و صادق رشیدی

سرشناسه: رشیدی، صادق، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور: نشانه‌شناسی موسیقی (مجموعه مقالات)/ ترجمه و پژوهش: آریتا افراشی و صادق رشیدی،
مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: شانزدهم، ۱۲۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۴۲۷-۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
موضوع: موسیقی -- نشانه‌شناسی
موضوع: Music Semiotics.
موضوع: موسیقی -- نشانه‌شناسی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: Music semiotics--Addresses, essays, lectures --مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: موسیقی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: Music--Addresses, essays, lectures
شناسه افزوده: افراشی، آریتا، ۱۳۵۱ -
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۵۷/۲۸۴۵ ML
رده‌بندی دیویی: ۷۸۱/۱۷
شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۴۳۵۷۸

نشانه‌شناسی موسیقی

(مجموعه مقالات)

ترجمه و پژوهش: آریتا افراشی (عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)
و صادق رشیدی
چاپ نخست: ۱۳۹۸
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
حروفچینی و آماده‌سازی: انتشارات علمی و فرهنگی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه
حق چاپ محفوظ است.

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن اداره مرکزی: ۸۸۶۷۷۵۴۶ - ۷۰ - ۸۸۷۷۴۵۲۲؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۲۲؛ تلفن مرکز پخش: ۲ - ۱۵۱ - ۸۸۸۸۰؛ تلفکس: ۴۵ - ۸۸۶۷۷۵۴۴
آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir
وب‌سایت فروش آنلاین: www.farhangishop.com
فروشگاه مرکزی (پرندۀ آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه کلفام، پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳ - ۲۲۰۲۴۱۴۰
فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶ - ۶۶۹۶۳۸۱۵ - ۶۶۴۰۰۷۸۶
فروشگاه دو: میدان هفت تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛ تلفن: ۷ - ۸۸۳۴۲۸۰۶

فهرست مطالب

مقدمه	نه
۱. تحلیل موسیقی از دیدگاه زبان‌شناسی (آزیتا افراشی).....	۱
مقدمه	۱
بررسی واج‌شناختی موسیقی.....	۳
بررسی دستوری (صرفی- نحوی) موسیقی.....	۴
بررسی معنی- نشانه‌شناختی موسیقی.....	۵
کتاب‌نامه	۷
۲. زبان موسیقی به مثابه ساختار نشانه‌شناختی ویژه (تاتیانا ولادیمیرونا لازوتینا و نیکلای کنستانتینوویچ لازوتین).....	۹
مقدمه	۹
روش‌ها	۱۰
دستاوردها.....	۱۱
مباحث	۱۲
نتایج	۲۲

- کتاب‌نامه ۲۴
۳. تمثیل و نمادپردازی در موسیقی (پل هنری لانگ). ۲۷
- مقدمه ۲۷
- نماد موسیقایی ۲۸
- عددشناسی و موسیقی ۳۳
- نمادپردازی، هرمنوتیک و موسیقی ۳۵
۴. معنای موسیقی: چارلز سندرس پرس و ژان ژاک ناتیه (صادق رشیدی). ۴۵
- مقدمه ۴۵
- چارلز سندرس پرس و معنای موسیقی ۴۵
- ناتیه و فرایند سه‌گانه تحلیل موسیقی ۵۰
- کتاب‌نامه ۵۴
۵. معنا و موسیقی (ایان کراس و الیزابت تُلبرت) ۵۷
- مقدمه ۵۷
- نظریه‌های معنا ۵۸
- معنی موسیقی در سنت روشنفکری غرب ۶۴
- ساحت زیباشناختی موسیقی ۶۷
- معنی موسیقی در بافت اجتماعی و فرهنگی ۷۲
- رهیافت‌های نظری و تجربی به معنی در روان‌شناسی موسیقی ۷۵
- نتایج ۸۰
- کتاب‌نامه ۸۲
۶. موسیقی و ایدئولوژی (یادداشت‌هایی بر نشانه‌شناسی اجتماعی موسیقی در
رسانه‌های گروهی) (تئون لیوون). ۸۹
- مقدمه ۸۹
- کلیات و طرح مسئله ۹۰

فهرست مطالب / هفت

۹۴	چند نظام موسیقی.....
۹۵	تالیته‌های ماژور و مینور.....
۹۶	نظام‌های تشکیل گروه موسیقی: تک‌صدایی، چندصدایی و هم‌صدایی ..
۹۸	مایه گام.....
۹۹	ضرب منظم و نامنظم.....
۱۰۱	صعود و نزول.....
۱۰۲	فواصل بزرگ و فواصل کوچک.....
۱۰۲	نظام‌های امتداد زمانی.....
۱۰۳	نظام‌های تعامل سردسته و کُر.....
۱۰۳	سازپردازی و معنی ضمنی.....
۱۰۴	نتیجه‌گیری مقدماتی.....
۱۰۷	نگاهی به تم دو آرم خبری.....
۱۰۹	معرفی نظام‌های موسیقی.....
۱۱۳	دورویکرد به موسیقی و بافت اجتماعی.....
۱۱۸	کتاب‌نامه.....

مقدمه

نشانه‌شناسی موسیقی از دهه ۱۹۶۰ آغاز شد و در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، گسترش یافت. در دهه ۱۹۹۰ مبدل به یکی از صورت‌های جدی و آشنای علم موسیقی شد. در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، نظریه نشانه‌شناسی یا دانش نشانه‌ها، چشم‌اندازهای بسیاری برای علم موسیقی به ارمغان آورد، چنان‌که ساختارگرایی هم از زمان شکل‌گیری‌اش از آن بی‌بهره نبود. نشانه‌شناسی در ابتدا، با رهیافتی میان‌رشته‌ای موسیقی رایج سمت زبان‌شناسی و نقد ادبی سوق داد، و از سویی آن را به فراتر از مرزهای علم موسیقی (اتنوموزیکولوژی^۱)، موسیقی‌شناسی^۲ و تئوری موسیقی^۳ عبور داد. در معنایی دیگر، نشانه‌شناسی توانست آزادانه بین فرهنگ‌های غربی و غیر غربی، سنت‌های شرقی و حتی سبک‌های

---

۱. ethnomusicology: یعنی مطالعه موسیقی اقوام و ملل مختلف. در ابتدای شکل‌گیری اتنوموزیکولوژی در غرب، از آن بیشتر به نام حوزه‌ای برای مطالعه موسیقی غیر غربی یاد می‌شد.

۲. musicology: به معنی مطالعه و بررسی انواع موسیقی از نظر فنی، سبک‌شناسی و مکاتب مختلف است.

۳. theory of music: دانش تجزیه و تحلیل قواعد و دستور زبان موسیقی است؛ به عبارتی، تحلیل نحوی نت‌ها، صدا، ریتم و غیره.

مردمی موسیقی گذر کند و مرزهای بین‌المللی را درنوردد. برخلاف تلاش‌های ملی در باب اصول و دانش موسیقی به صورت منفرد در کشورهای گوناگون، نشانه‌شناسی توانست مرزهای بین‌المللی را پشت سر بگذارد و همه فرهنگ‌ها را شامل شود. اگر نشانه‌شناسی گسترش نمی‌یافت، دانش موسیقی در حصار مرزهای خود و فرهنگ‌ها باقی می‌ماند.

در ابتدای شکل‌گیری دانش نشانه‌شناسی، اصطلاح‌شناسی این حوزه علمی کاملاً تدقیق نشده بود. سمیولوژی^۱ و سمیوتیک^۲ و سمانتیک^۳ (معنی‌شناسی) اصطلاحاتی رایج در این گونه مطالعات بود. معنی‌شناسی به مطالعه معنی زبانی می‌پردازد و سمیولوژی و سمیوتیک تمام نظام‌های نشانه‌ای را تحت الشعاع قرار می‌دهند و از همین روی است که فراتر از سمانتیک عمل می‌کنند. اصطلاح سوسور یعنی سمیولوژی به یادداشت‌های او در ۱۸۹۴ برمی‌گردد. سوسور در کتاب خود یعنی دوره زبانشناسی عمومی، که بعد از مرگ او در سال ۱۹۱۶ منتشر شد، علمی را پیش‌بینی می‌کرد که به بررسی نقش نشانه‌ها به عنوان بخشی از زندگی اجتماعی می‌پردازد؛ این علم بخشی از روانشناسی اجتماعی است و از این حیث، شاخه‌ای از روان‌شناسی همگانی است که آن را Semiology می‌نامند (از واژه یونانی semeion)؛ زبان‌شناسی تنها یکی از شاخه‌های این دانش عام است. در کنار سمیولوژی، واژه دیگری نیز به وجود آمد که همان سمیوتیک است. در جایگزین کردن سمیوتیک به جای سمیولوژی و نیز تغییر و تحول در نگرش سوسوری و نظام دلالت نشانه‌ای بسته‌ای که او بنا نهاد، در فرانسه افرادی مانند رولان بارت، آلژیرداس ژولین گرمس^۴، لویی یلمزلف^۵ نقش مهمی داشتند. در گذشته، تحلیل محتوایی آثار هنری با وجوه معنایی آن‌ها ارتباط

1. Semiology

2. Semiotics

3. Semantics

4. Algirdas Julien Greimas

5. L. Hjelmslev

داشت، بدون اینکه در آن فرایند، حرفی از معنی‌شناسی به میان بیاید. می‌دانیم که معنی‌شناسی از زبان‌شناسی پوزیتیویستی قرن بیستم نشأت گرفت و در این بین، محققان بین معنی‌شناسی، منطق و علم شناخت ارتباط ایجاد کردند. در اوایل قرن بیستم و در همان دوره اول ظهور نشانه‌شناسی، نشانه‌شناسی به شناسایی و طبقه‌بندی نشانه‌ها به واسطهٔ رمزگان‌های مرتبط به آن‌ها اساس این نوع از نشانه‌شناسی را تشکیل می‌داد.

از نظر خاستگاه و منشأ پیدایش نشانه‌شناسی، باید گفت که سمیوتیک، و به طور کلی نشانه‌شناسی، ریشه در دو سنت بزرگ دارد: یکی سنت امریکایی و دیگری سنت اروپایی. سنت امریکایی بر اساس نظریات فیلسوف و منطق‌دان چارلز سندرس پیرس (۱۸۳۹-۱۹۱۴) شکل گرفت که به شیوهٔ تولید نشانه و ارتباط آن با واقعیت بیرون به واسطهٔ یک مفسر از طریق استدلال‌های ذهنی اهمیت می‌داد. این امر در واقع ریشهٔ سمیوتیک منطقی و شناختی است که خاستگاه آن منطق است و نه زبان‌شناسی. سنت دوم، نگرش زبان‌شناختی و نظریات زبانی و دیدگاه‌های سوسور در این زمینه است. ساختارها و مبانی نظری و الگوهای تجزیه و تحلیل این نشانه‌شناسی مبتنی بر علم زبان‌شناسی است که بعدها، با ادغام سمیولوژی و سمانتیک به عنوان سمیوتیک (نشانه‌شناسی) توسط مکتب پاریس مطرح شد. پس از این تحولات بود که نشانه‌شناسی به تدریج با سایر علوم ارتباط یافت و در حقیقت جایگاه خود را بیش از پیش نزد سایر علوم و به ویژه علوم انسانی شناخت. به دلیل همین ارتباط و تلاقی نشانه‌شناسی با سایر رشته‌ها و حوزه‌ها به خصوص پدیدارشناسی است که مرزهای نشانه‌شناسی و تحلیل‌های نشانه‌شناختی ما را به سمت قلمروهای دیگر سوق می‌دهد. اما مسئلهٔ روش در نشانه‌شناسی امر قابل توجهی است و همین روش است که قلمرو نشانه‌شناسی را از سایر علوم و حوزه‌های دانش مانند فلسفه متمایز می‌سازد. امروزه نشانه‌شناسی در مفهوم اجتماعی و گفتمانی آن

متأثر از سایر فرهنگ‌ها یا پیش از آنکه تأثیر گذار بر دیگر فرهنگ‌ها باشد، یک نظام مستقل تلقی می‌شود. اما زمانی که دچار دگرگونی و تلاقی با دیگر فرهنگ‌ها شود از وضعیت مستقل و قائم به ذات بودن خارج و وارد حوزه‌ای پویا، دگرگون‌شونده و چندوجهی می‌شود، و در نتیجه محصول این تلاقی فرهنگی زایش متون و آثار هنری بدیع و جدیدی است که حاوی همنشینی نشانه‌های خود و دیگری هستند. چنان که بسیاری از سمفونی‌هایی که در ایران ساخته شده، حاوی ساز و کارهای موسیقی کلاسیک غربی است که با مضامین و تم موسیقی ایرانی همراه است.

توانایی‌های ارتباطی موسیقی در موقعیت‌های متعددی ارتقا یافته‌اند. همچنین در زندگی روزمره، نوعی توافق درباره قدرت موسیقی در ارتباطات بین فرهنگی و بین فردی وجود دارد. این امر به شکل عبارات و اصطلاحاتی از این دست نمود می‌یابد: «موسیقی نژادی نمی‌شناسد»، «موسیقی جهانی است»، «موسیقی مرزها را درمی‌نوردد». بنابراین می‌توان گفت که موسیقی زبان همگانی دارد و قادر است از فراسوی مرزهای فرهنگی عبور کرده و عاملی برای پیوند فرهنگ‌ها و جوامع مختلف در سطح هم‌زمانی باشد.

موسیقی و استفاده از آن در موقعیت‌های متفاوت و در بافت‌های مختلف فرهنگی و در جوامع گوناگون نه تنها تأثیر التذادی و اقناع احساسات را در پی دارد، بلکه در بستر فرهنگ معاصر موسیقی به عنوان یک ابژه فرهنگی، عاملی است برای ایجاد تمایز و حفظ هویت بین پاره‌فرهنگ‌ها^۱. به نظر می‌رسد فعال‌ترین شکل موسیقی در بافت‌های فرهنگی - به ویژه در دوران معاصر - استفاده پاره‌فرهنگی از آن است، موسیقی یکی از راه‌هایی است که به هویت پاره‌فرهنگ‌ها شکل می‌دهد

---

۱. یک گروه، جامعه محلی یا جنبشی در درون یک جامعه، که در رفتار و اندیشه تفاوتی را نمایان کند و این تفاوت معمولاً در طرز لباس پوشیدن، گویش یا زبان یا ارزش‌های اجتماعی متبلور می‌شود.

و از طریق مشخص ساختن تمایز و تفاوت آن‌ها با سایر آحاد جامعه، اقدام به بازتولید فرهنگی می‌کند. موسیقی در حقیقت روشی است جهت حفظ حیات اجتماعی، و آن موسیقی مورد استفاده نیز احساس تعلق به یک جامعه را در فرد به وجود می‌آورد.

موسیقی در پاره‌فرهنگ‌های متفاوت به منظور بیان برخی از نگرش‌ها عمل می‌کند. و این در حقیقت ویژگی فرهنگ معاصر است که شالوده‌مصرف نوع خاصی از موسیقی را رقم می‌زند، و لذا می‌توان گفت که فرهنگ و موسیقی در هم تنیده‌اند و موسیقی یکی از عوامل و عناصر فرهنگ‌ساز و فرهنگی به شمار می‌آید. این نکته هم در سطح در زمانی قابل مشاهده و بررسی است و هم در سطح هم‌زمانی. در زمان در زمانی، مطالعه تاریخ موسیقی و تاریخ فرهنگ نشان می‌دهد که در دوره‌ای موسیقی بیان‌کننده افکار و نگرش‌های قومی، محلی و حتی فلسفی جامعه است و در سطوح هم‌زمانی موسیقی بیان ارزش‌ها و نگرش‌های متغیر و ناپایدار زمان کنونی است که ما از آن تحت عنوان فرهنگ معاصر یاد می‌کنیم.

امروزه دیگر نمی‌توان موسیقی را در قالب‌های کلی مانند موسیقی غربی و شرقی تقسیم‌بندی کرد. بلکه تعدد گفتمانی در این عرصه که محصول پارادایم‌های متناقض‌نمای مدرنیته بود، ما را وامی‌دارد تا بر اساس نیازهای پاره‌فرهنگ‌ها و ذائقه‌های مختلف شنوندگان فرهنگی، آن را تحلیل و بر اساس ساختارهای موسیقایی مطالعه نماییم. بنابراین تعدد گفتمان در عرصه موسیقی و مناسبت آشنا و هماهنگ موسیقی با مسئله فرهنگ، از جهات بسیاری راه را برای شناخت و مطالعه در خصوص رابطه بین فرهنگ و موسیقی هموار خواهد ساخت. اهمیت موسیقی به عنوان یک شکل هنری^۱ در این نکته نهفته است که اغلب بیانگر واقعیت، ذهنیت و نمادهای فرهنگی است که موسیقی در

آن شکل گرفته و لذا نگرشی به سبک زندگی را به وجود می آورد. نمادهای موجود در موسیقی نه تنها برخاسته از بافت فرهنگی آن موسیقی است، بلکه در فرایند تعامل بین فرهنگی که در جریان زمان به طرق مختلف صورت می گیرد و گرفته است، حامل نمادها و بهتر بگوییم نشانه‌های صوتی و موسیقایی دیگر فرهنگ‌هاست. در این مورد می توان به موسیقی برخی از ملل مانند هند و افغانستان اشاره کرد. در مورد موسیقی ایران و موسیقی نواحی ایران، وجوه مشترکی از حیث بیان موسیقایی و تنظیم و حتی کوک سازها وجود دارد. به طور نمونه، کنسرت غزل با کمانچه کیهان کلهر و سیتار شجاعت حسین خان (نوازنده هندی)، که بر پایه نوعی بداهه‌نوازی اجرا شده است، نمونه بارز تلفیق موسیقی دو بافت فرهنگی متفاوت است. موسیقی در اینجا تبدیل به نشانه‌ای فرهنگی می شود. نشانه‌ای که در فرایند تعامل، رابطه بین فرهنگی را رقم می زند و موجب شکل گیری محملی برای اشتراکات فرهنگی، گفت و گوی فرهنگی با زبان و بیان موسیقایی می شود.

با توجه به شرحی که ارائه شد، کتابی که پیش روی شماست، در واقع مجموعه‌ای از مهم ترین مقالاتی است که موسیقی را با رویکرد نشانه‌شناختی و زبان‌شناختی مورد مطالعه قرار داده‌اند. البته کتاب‌های بسیاری امروز در حوزه نشانه‌شناسی موسیقی نوشته شده‌اند که امیدواریم در آینده فرصتی برای ترجمه و ارائه آن‌ها توسط ما و سایر پژوهشگران فراهم شود. کتاب حاضر در بردارنده شش مقاله است که به بحث و بررسی موسیقی در چارچوب سه زمینه زبان‌شناسی، معنی‌شناسی و نشانه‌شناسی اجتماعی می پردازند. از بین مقاله‌های حاضر دو مقاله تحت عنوان «تحلیل موسیقی از دیدگاه زبان‌شناسی» به قلم آریتا افراشی و «معنای موسیقی: چارلز سندرس پرس و ژان ژاک ناتیبه» به قلم صادق رشیدی، به صورت تألیف در اختیار شما قرار گرفته‌اند. به همین دلیل این کتاب در حقیقت نوعی ترجمه و پژوهش به شمار می رود و تلاش شده است تا دانش‌های مورد نیاز در مورد نشانه‌شناسی موسیقی را

به صورت مبنایی در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد. اگرچه کتاب‌های در آمدی بر نشانه‌شناسی موسیقی و نشانه‌شناسی موسیقی تعزیه، که پیش از این توسط صادق رشیدی منتشر شده‌اند نیز نخستین گام‌ها در این حوزه دشوار به شمار می‌روند اما در این کتاب، تلاش کرده‌ایم تا با ارائه مقالات کلیدی و مهم، در این حوزه قدم‌های بعدی را محکم‌تر برداریم و زمینه گسترش مطالعات نشانه‌شناختی موسیقی را هرچه بیشتر فراهم کنیم.

در پایان از مدیریت محترم انتشارات علمی و فرهنگی، دکتر مسعود کوثری و سایر همکاران آن مجموعه و زین و محترم تشکر و قدردانی می‌نماییم.

آزیتا افراشی - صادق رشیدی

تهران ۱۳۹۸

SEMIOTICS OF MUSIC

Azita Afrashi and Sadeq Rashidi

این کتاب مجموعه‌ای از مهم‌ترین مقالاتی است که موسیقی را با رویکرد نشانه‌شناسی و زبان‌شناسی مورد مطالعه قرار داده‌اند. کتاب‌های بسیاری امروز در حوزه نشانه‌شناسی موسیقی نوشته شده‌اند که امیدواریم در آینده فرصتی برای ترجمه و ارائه آن‌ها توسط ما و سایر پژوهشگران فراهم شود. کتاب حاضر در بردارنده شش مقاله است که به بحث و بررسی موسیقی در چارچوب سه زمینه زبان‌شناسی، معنی‌شناسی و نشانه‌شناسی اجتماعی می‌پردازند. از بین مقاله‌های حاضر دو مقاله تحت عناوین «تحلیل موسیقی از دیدگاه زبان‌شناسی» به قلم آزیتا افراشی و «چارلز سندرس پیرس، ژان ژاک ناتیه و معنای موسیقی» به قلم صادق رشیدی، به صورت تألیف در اختیار شما قرار گرفته‌اند. به همین دلیل این کتاب در حقیقت نوعی ترجمه و تحقیق به شمار می‌رود و تلاش شده است تا دانش‌های مورد نیاز در مورد نشانه‌شناسی موسیقی به صورت مبنایی در اختیار علاقه‌مندان قرار بگیرد.

انتشارات علمی و فرهنگی

ISBN: 978-600-436-447-8

۹ 786004 364478
ریال ۱۵۰۰۰۰